

บทที่ 5

สรุปและบทวิเคราะห์

การศึกษา วิวาทะผู้นำของพระนางจามเทวี ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรหริภุญไชย ได้ศึกษา ประวัติพระนางจามเทวี และเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ในสมัยพระนาง จากเอกสาร ประเภทตำนาน ทั้งตำนานฝ่ายวัดที่เผยแพร่ในวงกว้าง เช่น ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ และตำนานพระธาตุลำปางหลวง รวมถึงตำนานฝ่ายพื้นเมืองที่เผยแพร่ในแต่ละท้องถิ่น ตำนานประเภทนี้ที่พิมพ์เผยแพร่แล้วมี 5 ฉบับ ได้แก่ ฉบับพระมหาหมื่น วุฑฒินาโณ วัดหอธรรม จังหวัดเชียงใหม่ ฉบับปริวรรตและจัดพิมพ์โดยสงวน โชติสุขรัตน์ ในตำนานเมืองเหนือ เล่ม 1 พ.ศ. 2497 ฉบับนายยุทธ เดชคำรน ฉบับนายสุทธรารี สุวรรณภาชน์ หรือฉบับพ่อฤๅษีแก้ว และฉบับวัดสามเงตค ตำบลย่านรี อำเภอสองเงา จังหวัดตาก

ในการศึกษาครั้งนี้ มุ่งหาคำตอบดังนี้

1. ตำนานฝ่ายวัดกับตำนานฝ่ายพื้นบ้านเหมือนหรือต่างกันอย่างไร และกล่าวถึงพระนางจามเทวีในแง่ใด
2. ความเป็นผู้นำของพระนางจามเทวี เกิดขึ้นจากบุคลิกภาพส่วนตัวหรือสภาพแวดล้อม รวมถึงมีลักษณะเด่นเช่นไร ที่ทำให้พระนางจามเทวีประสบความสำเร็จในการเป็นกษัตริย์ครองเมืองหริภุญไชย และนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่หริภุญไชย
3. พระนางจามเทวีทรงใช้ภาวะผู้นำในด้านใดบ้าง และใช้อย่างไร
4. ปัจจัยหลักที่ทำให้เรื่องราวของพระนางจามเทวียังคงถูกเล่าขานสืบต่อมากระทั่งปัจจุบัน คือ อะไร

5.1 บทวิเคราะห์

ในคำถามแรก ที่ว่าตำนานฝ่ายวัดกับตำนานฝ่ายพื้นบ้านเหมือนหรือต่างกันอย่างไร และกล่าวถึงพระนางจามเทวีในแง่ใด

วิเคราะห์แล้ว พบว่าความแตกต่างสำคัญอยู่ที่วัตถุประสงค์ กล่าวคือตำนานฝ่ายวัด ต้องการเผยแพร่เรื่องราวพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ยกเว้นจามเทวีวงศ์เพียงตำนานเดียว ที่เน้นประวัติพระนางจามเทวีเป็นด้านหลัก แต่ก็ให้พระนางโดดเด่นในกรอบของพระพุทธศาสนา ส่วนตำนานฝ่ายพื้นบ้านนั้น ต้องการเผยแพร่เกียรติคุณและวีรกรรมพระนางจามเทวีเป็นด้านหลัก มุ่งแสดง

อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ทั้งทางพุทธศาสนาและไสยศาสตร์ อันเป็นเครื่องสนับสนุนให้พระนางจามเทวีโดดเด่นยิ่งขึ้น

ด้วยความที่พระภิกษุผู้เชี่ยวชาญทางภาษาศาสตร์เป็นผู้แต่งตำนานฝ่ายวัดโดยเฉพาะจามเทวีวงศ์ฯ ตำนานฝ่ายวัดจึงมีความโดดเด่นด้านภาษาและศัพท์ความหมายมาก เน้นข้อมูลที่เป็นจริงและเป็นประโยชน์กับพุทธศาสนา แม้ว่าจักขาคอธรรมร่วม ส่วนตำนานฝ่ายพื้นบ้านเกิดจากการเขียนของฆราวาส อันเป็นผู้ที่สนใจและเคารพพระนางจามเทวี ส่วนใหญ่เรียบเรียงมาจากนิทานที่ใช้เล่าต่อๆ กันมาในชุมชน แม้จะมีฉบับโบราณบ้างแต่ก็ไม่นิยมเท่าฉบับที่เรียบเรียงขึ้นใหม่ ภาษาที่ใช้จึงตรงไปตรงมา มีความอบอุ่น เต็มไปด้วยชีวิตชีวา มีบทพรรณนาและบทสนทนาก่อนข้างมาก ประหนึ่งพระนางจามเทวีมีชีวิตอย่างคนจริงๆ เป็นสำเนียงของชาวบ้านที่พูดถึงบุคคลอันเป็นที่เคารพรัก บางฉบับมีการคำนวณเรื่องวันเวลาตามจันทรคติไว้อย่างแม่นยำ

ส่วนในประเด็นความเป็นผู้นำของพระนางจามเทวี เกิดขึ้นจากบุคลิกภาพส่วนตัวหรือสภาพแวดล้อม รวมถึงมีลักษณะเด่นเช่นไร ที่ทำให้พระนางจามเทวีประสบความสำเร็จในการเป็นกษัตริย์ครองเมืองหริภุญไชย และนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่หริภุญไชย

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะความเป็นผู้นำของพระนางจามเทวี เกิดขึ้นจากบุญญาธิการมาแต่กำเนิด เป็นสิ่งติดตัวมาแต่กำเนิด (leadership as trait) อันเป็นคุณลักษณะพิเศษเหนือธรรมชาติ ที่ไม่ได้มีในมนุษย์ทุกคน ส่วนสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในภายหลังนั้น เป็นเพียงส่วนที่ช่วยขับเคลื่อนความเป็นผู้นำที่มีอยู่แล้วในตัวของพระนางจามเทวีให้โดดเด่นยิ่งขึ้น

ในอดีตพบว่าความเป็นผู้นำนั้น ไม่ได้จำกัดเฉพาะบุรุษหรือสตรีเท่านั้น แต่เงื่อนไขสำคัญอยู่ที่การมีบุญญาธิการ ทั้งเดชาานุภาพและพุทธานุภาพ

สำหรับการจัดแบ่งประเภทของผู้นำตามแนวคิดของ Weber (1947) ที่ได้แบ่งไว้ 3 ประเภท คือ ผู้นำแบบประเพณีนิยมหรือธรรมเนียมอำนาจ ผู้นำแบบบารมีหรือบารมีชน และผู้นำแบบตรรกนิคตินัยนั้น พระนางจามเทวีจัดเป็นผู้นำแบบประเพณีนิยม เป็นผู้นำที่พยายามประพาดิตนให้ควรแก่การเคารพนับถือตามตำแหน่ง และอำนาจหน้าที่ที่ได้รับ โดยให้ความเห็นอกเห็นใจและความเป็นกันเองแก่ทุกคน ยึดถือประเพณีเก่า ให้เกียรติและอำนาจแก่ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้มีบทบาททางศาสนา ซึ่งเป็นลักษณะผู้นำที่พบในสังคมเกษตรกรรม นอกจากนี้พระนางจามเทวียังจัดเป็นผู้นำแบบบารมีอีกด้วย จะเห็นได้ในกรณีที่พระนางสร้างขวัญกำลังใจให้กับขบวนเสด็จ ด้วยการเสวยทวยพุ่มสะเหน้า

ตามแนวคิดของ Likert (1967) ที่จัดกลุ่มผู้นำไว้ 4 กลุ่ม ได้แก่ผู้นำแบบใช้พระเดช ผู้นำแบบใช้พระคุณ ผู้นำที่ใช้ที่ปรึกษา และผู้นำที่ใช้ระบบร่วมแรงร่วมใจ พระนางจามเทวีจัดเป็นผู้นำทุกแบบ ทั้งผู้นำที่ใช้พระเดช และผู้นำแบบใช้พระคุณ ในกรณีของการขอธิดาลัวะมาสมรสกับโอรส ให้เกรงพระเดชานุภาพ ส่วนลักษณะผู้นำแบบใช้ที่ปรึกษานั้น พระนางจามเทวีได้เปิดโอกาส

ให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ และเสนอความคิดเห็นต่างๆ แต่การตัดสินใจขั้นสุดท้ายเป็นของพระนางเอง เช่นกรณีสงครามโกสัมพี พระนางเปิดโอกาสให้ทหารว่าจะร่วมรบหรือไม่ร่วมรบก็ได้ หากไม่ร่วมรบก็ไม่ถูกลงโทษ แต่ก็ชี้แจงถึงเหตุผลที่ควรร่วมรบให้ทหารทุกคนเข้าใจ

อีกตัวอย่างของกรณีผู้นำที่ใช้ที่ปรึกษา คือ การมอบภาระการจัดหาสถานที่สร้างเมืองใหม่ให้แก่เจ้านันตยศ ที่ต้องวิ่งไปขอความเห็นชี้แนะจากพระญาติรูปต่างๆ โดยที่พระนางจามเทวีได้ถอยหรือลดบทบาทลง

ตามแนวคิดของ White and Lippitt (1953) ที่จัดกลุ่มพฤติกรรมของผู้นำไว้เป็น 3 กลุ่ม คือ ผู้นำแบบอัตตนิยม ผู้นำแบบเสรีนิยม และผู้นำแบบประชาธิปไตย พระนางจามเทวีจัดอยู่ในประเภทผู้นำแบบประชาธิปไตย เน้นหนักในรูปของการวินิจฉัยเลือกวิธีที่จะทำให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติงาน ซึ่งจะนำไปในลักษณะของการร่วมมือประสานงานกันอย่างจริงจัง

ตามแนวคิดของ Bell (2538) ที่จัดผู้นำเป็น 5 ประเภท ได้แก่ ผู้นำโดยตำแหน่งหรือผู้นำอย่างเป็นทางการ ผู้นำโดยชื่อเสียงหรือโดยการยกย่อง ผู้นำโดยบทบาทในสังคม ผู้นำโดยอิทธิพลส่วนตัว และผู้นำประเภทที่มีบทบาทในการวินิจฉัยสั่งการ พระนางจามเทวีจัดอยู่ในผู้นำประเภทผู้นำโดยชื่อเสียงหรือโดยการยกย่องของคนในสังคม ทุกคนในสังคมรู้ว่าใครเป็นผู้นำของพวกเขา

ตามแนวคิดของ Flippo (1968) ที่จำแนกผู้นำได้ 2 ประเภท คือ ผู้นำประเภทนิเสธ กับผู้นำประเภทปฏิฐาน พระนางจามเทวีจัดอยู่ในผู้นำประเภทหลัง เป็นผู้นำที่ใช้วิธีการในการบริหารไปในทางที่ให้ร่วมแสดงความคิดเห็น และน้อมนำผู้ใต้บังคับบัญชาให้เห็นชอบ ในเหตุผลของการที่จะปฏิบัติงาน

สรุปว่า พระนางจามเทวีเป็นผู้นำประเภทยึดหยุ่น ให้เสรีภาพแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาในการแสดงความคิดเห็น การใช้อำนาจเป็นลักษณะที่มุ่งก่อให้เกิดความเลื่อมใส และศรัทธาในการปฏิบัติ โดยใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการชักนำและปลอบประโลมผู้คน ไม่ใช่ผู้นำประเภทเถรตรงตามกฎระเบียบ ที่ไม่ยึดหยุ่น ไม่เข้าใจคน เพียงต้องการใช้อำนาจให้ถูกตามกฎหมาย ซ้ำยังเป็นผู้มีความรู้ความสามารถทั้งทางพุทธศาสนาและไสยศาสตร์

ในด้านลักษณะผู้นำของพระนางจามเทวี พบว่าพระนางมีความฉลาดหลักแหลม ทั้งความสามารถในการจูงใจผู้ใต้บังคับบัญชา มีความเป็นผู้ใหญ่และมีใจกว้าง ไม่เป็นผู้โอเล มีความเชื่อมั่นในตนเอง และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นผู้ที่มีทัศนะกว้าง สนใจในสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป นอกจากนั้นยังมีพลังใจและปรารถนาที่จะบรรลุความสำเร็จสูง มีเป้าหมายในชีวิตที่ก้าวหน้าและจะต้องผลักดันตนเองไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ และเป้าหมายที่สูงขึ้นไป มีทัศนคติในด้านมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

ลักษณะผู้นำของพระนางจามเทวีสามารถจำแนกเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

1. ความมีสติปัญญาหลักแหลม มีปฏิภาณไหวพริบ
2. ความกล้าหาญในการตัดสินใจ
3. ความมุ่งมั่นที่จะประสบความสำเร็จ
4. ความสามารถในการใช้จิตวิทยาจูงใจผู้คน
5. ความมีเหตุผล รอบคอบ มีทักษะในการวินิจฉัยปัญหา
6. การมองการณ์ไกล มีวิสัยทัศน์ รู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว
7. ความมีสติมั่นคง รู้จักเห็นยวร้ายตัวเองไม่ให้ทำอะไรโดยวู่วามหรือโดยไร้เหตุผล
8. ความเสียสละ
9. ความเมตตากรุณา
10. ความกตัญญู
11. ความยุติธรรม
12. ความรับผิดชอบ
13. ความมีอัธยาศัยไมตรี
14. ความอดทน
15. การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี รวมถึงมีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับระบบค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไป
16. การยึดมั่นและปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา
17. รู้จักผ่อนหนักเป็นเบา ผ่อนสั้นผ่อนยาว
18. การเป็นแบบอย่างที่ดี
19. การสร้างขวัญและกำลังใจให้ผู้ใต้บังคับบัญชา

ในประเด็นพระนางจามเทวีทรงใช้ภาวะผู้นำในด้านใดบ้าง และใช้อย่างไร

วิเคราะห์ได้ดังนี้ การใช้ภาวะผู้นำของพระนางจามเทวีในการปกครอง สร้างความนิยมจากประชาชน เพื่อเป็นฐานอำนาจขณะที่บ้านเมืองเพิ่งเริ่มสร้าง ด้วยการใช้พระพุทธศาสนา สร้างรูปแบบผู้นำ ในลักษณะธรรมมิกราชา เมื่อบ้านเมืองมั่นคงแล้ว และต้องการขยายฐานอำนาจ พระนางใช้ภาวะผู้นำในการสร้างความสัมพันธ์กับบ้านเมืองใกล้เคียง ด้วยการแต่งงานและทำสงคราม รวมถึงการสร้างเมืองใหม่ในบริเวณไม่ห่างกันมากนัก

การใช้ภาวะผู้นำของพระนางจามเทวีในการสงคราม พระนางใช้วิธีการเจรจาต่อรองก่อน เมื่อสุดวิสัยจริงๆ จึงทำสงคราม โดยพยายามหลีกเลี่ยงการเสียชีวิตของผู้คนให้มากที่สุด มีทั้งการใช้อุบายตามตำราพิชัยสงครามและการใช้ไสยศาสตร์ ในยามสงคราม พระนางทรงต้องเป็นผู้นำ

ที่เด็ดขาด ทำให้ทหารเกรงกลัวในพระราชอาญา ขณะเดียวกันก็ต้องปลุกปลอบขวัญและกำลังใจทหารให้มีความฮึกเหิมและภาคภูมิใจที่ได้รับเคียงข้างพระองค์ พระนางจามเทวีทรงให้ความสำคัญกับทหารในกองทัพของพระองค์มาก ทรงทำทุกทางใช้ทั้งศิลป์และศาสตร์เพื่อให้เหล่าทหารของพระองค์ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ พระองค์เห็นความสำคัญของชีวิตทหาร ในการสงครามพระองค์จะออกรบร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับเหล่าทหาร ทรงวิเคราะห์สถานการณ์อย่างรอบคอบ ถ้าการรบครั้งใดทรงเห็นว่าโอกาสชนะมีน้อย พระองค์ก็จะไม่ให้ทหารต้องเสี่ยง

การใช้ภาวะผู้นำของพระนางจามเทวีในด้านศาสนา เกิดจากความศรัทธาอย่างจริงใจ ทรงทำนุบำรุงและสร้างวัดวาอารามเป็นจำนวนมาก รวมถึงอุปถัมภ์ค้ำจุนพระภิกษุทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียมกันทั้งสายคามวาสีและอรัญวาสี พระนางใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาในการปกครองและสร้างความชอบธรรมในสังคม ไม่เพียงแต่พุทธศาสนาเท่านั้น พระนางยังทรงอุปถัมภ์ศาสนาดั้งเดิมของคนพื้นเมืองที่มีมาก่อน นั่นคือศาสนาผี และศาสนาพราหมณ์

ในประเด็น ปัจจัยที่ทำให้เรื่องราวของพระนางยังคงถูกเล่าขานสืบต่อมากระทั่งปัจจุบันคืออะไร

วิเคราะห์แล้ว พบว่าตำนานฝ่ายพื้นบ้านเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความศรัทธาในตัวพระนางจามเทวี ด้วยรูปแบบการเขียนที่ทำให้พระนางมีตัวตนจับต้องได้จริงๆ ส่วนการเขียนแบบตำนานฝ่ายวัด ที่เน้นข้อเท็จจริง ไร้อารมณ์ร่วมนั้น ไม่สามารถเข้าถึงชาวบ้านได้

ทว่าก่อนหน้าที่จะมีเอกสารตำนานฝ่ายพื้นบ้าน การพูดถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระนางจามเทวีก็มีมาก่อนแล้วในท้องถิ่นลำพูน โดยเฉพาะในเขตบ้านหนองคู วัดเกาะกลาง ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง หรือท้องถิ่นในแถบจังหวัดตาก เช่นเวียงแก่งสร้อย พระนางได้รับการยอมรับมานานแล้ว การพิมพ์ตำนานต่างๆ เกิดขึ้นในสมัยหลัง ทั้งหมดเป็นการโฆษณาเรื่องราวที่คนรู้จักมักคุ้นกันอยู่แล้ว ให้เกิดการเผยแพร่ได้รวดเร็วและกว้างขวางขึ้น และเร่งให้มีการผลิตซ้ำในปริมาณที่ขึ้นด้วยเช่นกัน

ตำนานพื้นบ้านที่มีผู้คนในลำพูนรู้จักกันมากฉบับหนึ่ง คือฉบับนายสุทธาวารี ทั้งนี้เนื่องจากการพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2525 ได้รับการยอมรับจากผู้คนในสังคมลำพูนอย่างดียิ่ง พิมพ์เผยแพร่จำนวนทั้งสิ้นถึง 6,500 เล่ม เพื่อแจกจ่ายหาปัจจัยสมทบทุนเนื่องในการสร้างพระราชนุสาวรีย์พระนางจามเทวี ที่บริเวณกาดหนองคอกในปีแห่งการเฉลิมฉลอง 200 ปีกรุงรัตนโกสินทร์

ครั้งนั้นมีการพิมพ์รูปภาพโบราณวัตถุเกี่ยวกับพระนางประกอบไปด้วย มีรองอำมาตย์โท ชุ่ม ณ บางช้าง เป็นผู้ตรวจแก้ ดร. สนอง วรอุไร อาจารย์ประจำคณะวิทยาศาสตร์และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ช่วยทำการตรวจสอบ รวบรวมหลักฐาน และจัดพิมพ์โดยนายจริญญา พึ่งแสง ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูนในขณะนั้น

ด้วยเหตุนี้ คำนานฉบับนายสุทรวาริจึงเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในจังหวัดลำพูน และเนื่องจากการเขียนด้วยสำนวนที่คล้ายนิยาย มีการแสดงอารมณ์ของตัวละครต่างๆ ทำให้อ่านง่าย ชวนติดตาม เข้าถึงจิตใจชาวบ้านที่เชื่อถือว่พระนางจามเทวีมีตัวตนอยู่แล้วได้ดี ทั้งยังดูเป็นจริงเป็นจังน่าเชื่อถือด้วยภาพโบราณวัตถุที่นำมาประกอบ แม้จะเป็นภาพโบราณวัตถุที่สร้างขึ้นในสมัยใหม่ ที่นำมาจัดจากแบบผิฝาคัดตัว ก็ส่งผลต่อจิตวิทยาของผู้อ่านไม่น้อย การผลิตซ้ำนี้มีมากระทั่งถึงปัจจุบัน ทำให้เรื่องราวของพระนางเป็นที่รู้จักของคนทุกรุ่นในสังคมลำพูน

5.2 ข้อเสนอแนะ

1. เนื่องจากตำนานจามเทวีมีหลายสำนวน สันนิษฐานว่าบางสำนวนสูญหายไปหรือยังค้นไม่พบ การค้นหาสำนวนที่ขาดหายไปเป็นสิ่งจำเป็นในการวิจัยครั้งต่อไป รวมทั้งต้องศึกษาเอกสารภาษาต่างประเทศ โดยนักมนุษยวิทยาชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาเก็บข้อมูลเรื่องนี้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว
2. ควรใช้หลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบใหม่ในรอบทศวรรษที่ผ่านมา จากโครงการศึกษาเมืองลำพูนสู่มรดกโลก ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลให้ละเอียดยิ่งขึ้นอีก อาทิหลักฐานจากเวียงเกาะกลาง บ้านหนองคู หลักฐานจากวัดคู่ตะมึก วัดพระยืน หนองม่วงที่ตำบลศรีบัวบาน หลักฐานจากแหล่งโบราณคดีที่ทำเชียงทอง บริเวณสบทา ตำบลบ้านแป้น และแหล่งโบราณสถานอีกมากมายในเขตเชียงใหม่ ที่มีความเก่าแก่ร่วมสมัยกับอาณาจักรหริภุญไชย ประกอบกับข้อมูลเวียงท่ากาน เวียงเจ็คริน เวียงมโน เวียงฮอด ฯลฯ
3. ในประวัติพระนางจามเทวีมีหลายประเด็นที่ยังไม่ชัดเจน เช่น กรณีการกำเนิด ณ สถานที่ใด หรือกรณีพระพี่เลี้ยงกับพระสวามีของพระนางจามเทวี ที่ตำนานบางสำนวนระบุว่า เป็นชาวปักยไค้ (ปัตตานี) ควรได้ศึกษาเพิ่มเติมว่าอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองในคาบสมุทรมีความเกี่ยวข้องกันอย่างไรกับหริภุญไชย
4. ศึกษาเปรียบเทียบเส้นทางการเสด็จของพระนางจามเทวีจากละโว้มาหริภุญไชย โดยเปรียบเทียบสำนวนต่างๆ ทั้งตำนานฝ่ายวัดและฝ่ายพื้นบ้าน ซึ่งมีข้อน่าสังเกตว่า เส้นทางตอนนีเริ่มเน้นที่เขตจังหวัดตากในช่วงแม่น้ำปิงตอนกลางขึ้นมา จนถึงบริเวณท่าเชียงทอง ส่วนก่อนหน้านั้นตั้งแต่กำแพงเพชรลงไปนครสวรรค์ จนถึงลพบุรี แทบไม่มีการกล่าวถึงแต่อย่างใด ทั้งที่เมืองสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยาเหล่านี้ พบหลักฐานทางด้านโบราณคดีสมัยทวารวดีเป็นจำนวนมาก
5. ควรเชื่อมโยงข้อมูลทางคติชนวิทยา เช่น ประเด็นความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ในสมัยของพระนางจามเทวีกับจารีตล้านนาในปัจจุบัน กรณีผู้หญิงห้ามเข้าใกล้องค์พระธาตุ เนื่องจากมีความเกรงกลัวเลือดประจำเดือนของสตรี จะทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เสื่อมอาคมได้ น่าจะเป็นความเชื่อที่

ตกค้างมาจากความหวาดกลัวเรื่องชายฟ้าขึ้นของผู้หญิงที่นำมาทำเป็นหมวก เพื่อข่มอาคมของเพศชาย

6. ควรยกระดับองค์ความรู้ของเด็กและเยาวชน ตลอดจนผู้คนในท้องถิ่นที่มีทัศนคติต่อพระนางจามเทวี ในภาพลักษณ์ที่เน้นหนักไปในทางอิทธิปาฏิหาริย์เหนือมนุษย์ ให้มีความตระหนักถึงคุณค่าและคุณสมบัติของพระนางจามเทวี ในฐานะที่มีตัวมีตนเป็นมนุษย์จริงๆ ทั้งในรูปแบบของสื่อการเรียนการสอน ละคร เพลง ภาพยนตร์ ฯลฯ เพื่อให้ศรัทธากับปัญญา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved